

УДК (UDC) 94(477) «1939-1945»

ДЕГТЯРЬОВ С. І., НЕСТЕРЕНКО В. А.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА В ПОЛІТИЦІ ПАМ'ЯТІ ТА «РОДИННІЙ ПАМ'ЯТІ»

У статті розглядається Друга світова війна через призму політики пам'яті, під якою розуміється масові уявлення про минуле. Автори приходять до висновку, що тематика Другої світової війни продовжує активно використовуватися у політиці пам'яті, але інтепретується по різному, залежно від політичної мети тих чи інших сил, які беруть участь у цій політиці. Зазвичай це призводить до негативних суспільно-політичних наслідків. Щоб цього не сталося, слід відмовитися від застарілих трактувань цієї трагедії. Цьому може допомогти персоніфікація історичної пам'яті. Важливу роль у цьому має відігравати «родинна пам'ять».

Ключові слова: Друга світова війна, політика пам'яті, родинна пам'ять.

В українському суспільстві відбуваються болючі процеси переформатування історичної пам'яті. Історична пам'ять в даному контексті - це масові уявлення про минуле. При цьому в ній слід виділяти два шари: по-перше, пам'ять про події минулого, учасником яких була людина, її власний досвід; по-друге, події минулого, свідком і учасником яких людина не була, але цей шар пам'яті привнесений у свідомість через сприйняття суспільно значущої інформації. На останнє важливий вплив має «політика пам'яті», яка є невід'ємною частиною політики держави.

В сучасній українській історіографії виділяють ряд факторів, які впливають на зміст історичної пам'яті населення, а значить і на його самоідентифікацію як частки певної території, регіону, країни, етносу. Це, по-перше, політика держави - «державна політика пам'яті», як сукупність офіційних репрезентацій історичного минулого (як на загальнодержавному, так і на місцевому рівнях), орієнтованих на формування етнонаціональної спільноти [2]. По друге, етнічний склад населення, як країни в цілому, так і окремих її регіонів, та взаємні стосунки між різними етносами в процесі співіснування. По третє, чисельне співвідношення представників титульної нації і національних меншин. Особливо це важливо на регіональному рівні, оскільки історична пам'ять національних менших може відрізнятися, і, навіть, вступати в суперечність в певних моментах із загальнонаціональною пам'яттю. По четверте, геополітичний чинник, тобто сусідні держави і близькість до кордону з ними. Близькість до кордону посилює їх соціокультурні впливи. По п'яте, культурно-освітній рівень населення країни й окремих її регіонів. По шосте, на наш погляд, важливим є також демографічний фактор,

*Робота здійснена в рамках виконання фундаментального дослідження №15.01.10-01.15/17.3Ф «Історичний розвиток порубіжжя Північно-Східної України як засіб конструювання загальнонаціональної моделі історичної пам'яті».

Дегтярьов Сергій Іванович - доктор історичних наук, професор, Сумський державний університет (Україна).

Нестеренко Вадим Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент, Сумський державний університет (Україна).

тобто співвідношення «старшого», яке формувалося в умовах радянської політики історичної пам'яті, і «молодшого» поколінь, що зростало в незалежній Україні.

Якщо спуститися на особистісний (персональний) рівень, то на формування історичної пам'яті конкретної людини передусім впливають: родина («родинна пам'ять» - батьки, діди й бабусі, інші родичі); найближче оточення, друзі, однолітки тощо; школа чи інші освітні заклади, вчителі, тренери; засоби масової інформації; література, кіно тощо; державна політика пам'яті; регіональна політика пам'яті; політичні партії, громадські, релігійні організації [9].

В Україні політика пам'яті досі часто відштовхується від пам'яті суспільства, реально збереженої конкретними особами чи штучно сформованої ЗМІ, політичною пропагандою тощо, про події Другої світової (за іншою термінологією - Великої Вітчизняної) війни. Ця політика, як правило, спирається на такий фактор, як внесок України як сторони-учасниці в цій війні у справу перемоги над німецько-фашистськими військами. Рівень даного «внеску» визначається кількістю воїнів та жертв - українців; конкретними подіями, що відбувалися на території України (боями, битвами, діяльністю підпілля тощо) та інш. Деякими урядами сусідніх з Україною держав з метою зближення або створення можливості політичних маніпуляцій у політику пам'яті запроваджується така складова, як «спільність перемоги».

Проблематика місця Другої світової війни в історичній пам'яті українського народу та політиці пам'яті, яку провадить українська влада на різних рівнях була і залишається у центрі уваги багатьох дослідників (істориків, політологів, соціологів та ін.).

З-поміж таких робіт виділяється зокрема дослідження Тетяни Журженко «Чужа війна» чи «спільна Перемога»? Націоналізація пам'яті про Другу світову війну на україно-російському прикордонні» [3]. Авторка вважає, що однією з причин низки проблем, пов'язаних з патріотичним вихованням суспільства та розробкою політики пам'яті в Україні, зокрема у деяких її регіонах, є «відсутність консенсусу в ідеологічних оцінках останньої [Другої світової] війни». Зокрема про Українську повстанську армію Т. Журженко пише, що вона у політичному контексті сучасної України є найважливішим символом «антирадянської» й «антиросійської» української ідентичності, що поляризує суспільство на два непримиренних табори» [3, с. 117]. Зупинимося на цій роботі детальніше.

У 2007-2011 рр. за підтримки програми ім. Елізи Ріхтер Австрійського Наукового Фонду (FWF) виконувався дослідницький проект «Політика пам'яті на пострадянському прикордонні». Одним з результатів цієї роботи стало дослідження Т. Журженко, де вивчалися деякі аспекти політики пам'яті на українсько-російському прикордонні, а саме у Харківській області України та Белгородській області Росії. За словами авторки, «... пам'ять про «спільну Перемогу» залишається важливим символічним ресурсом, затребуваним різними політичними акторами як на регіональному, так і на національному рівні; в українсько-російських відносинах вона використовується для легітимізації пострадянської інтеграції та «стратегічного партнерства» двох країн» [підкреслення наше - авт.] [3, с. 101].

Вона також вказує на те, що існуючі в Україні різні/протилежні оцінки подій Другої світової війни, які часто є навіть взаємовиключними, спричиняють політичні конфлікти та розколюють суспільство. Т. Журженко заявляє, що конкуруючі політичні сили ведуть боротьбу у сучасній Україні «за право визначати політику пам'яті щодо радянського минулого» [3, с. 102]. Безперечно, з цим слід погодитися, причому деякі політичні сили можуть бути навіть «продуктом» проросійськи налаштованої частини українського суспільства або політичних сил самої Росії, покликаним маніпулювати свідомістю цієї частини населення, досягаючи зрозумілої політичної мети.

Т. Журженко чітко висловлюється: «Інтерпретація історії Другої світової війни та оцінка її значення для України прямо пов'язані з постколоніальними пошуками національної ідентичності й геополітичним вибором між Росією і Заходом». До того ж, «у відносинах між колишніми радянськими республіками, де... пам'ять про війну зазнає деколонізації, Росія використовує символічний капітал «Перемоги над нацизмом» для політичної компроментації прозахідних політичних еліт у цих країнах і легітимації своєї сфери впливу в регіоні». А українські регіони, розташовані поблизу українсько-російського кордону, є привабливим плацдармом для «ідеологічної експансії з боку Росії» [3, с. 103-104, 120].

Здається дуже влучним вислів Т. Журженко про те, що до політики пам'яті «долучаються політичні партії, громадські організації, професійні та культурні асоціації, академічні та наукові інститути, засоби масової інформації та громадянські активісти, що прагнуть реалізувати свої, відмінні від владних [підкреслення наше - авт.] інтереси» [3, с. 105]. Інтереси, відмінні від владних, на нашу думку, це не завжди погано, але вони інколи стають тією «стежкою», якою на пам'ять українського населення здійснюються «набіги» колонізуючої російської історії. Особливо історична пам'ять українського народу стає вразливою, коли державна політика пам'яті є слабкою, не врегульованою належним чином.

Одним із засобів маніпуляцій з історичною пам'яттю є старий прийом «зв'язування нерозривними вузами трьох братніх народів: російського, українського та білоруського». Пишучи про намагання адміністрації російського Белгорода взяти на себе «роль посередника у зв'язках з «братніми народами», Т. Журженко описує, як у с. Прохорівка (місце Курської битви) у 2000 р. до візиту трьох президентів було побудовано каплицю із так званим «Дзвоном єднання», «декоровану іконами трьох святих - заступників України, Росії та Білорусії» [3, с. 108].

У більшості виступів з нагоди тієї чи іншої події Другої світової війни (та деяких інших воєн, революцій тощо) дуже часто використовувалися сентенції про спільних для Росії й України ворогів. У XVII ст. це були поляки, татари, у часи Другої світової війни - німці/фашисти/нацисти. Таким чином, використовувалася тактика підтримування «дружніх стосунків проти когось». Причому «спільним ворогом» завжди виявлялися політичні, економічні противники у першу чергу саме Росії. Інтереси і можливі перспективи «молодшого братнього народу» (=України) не враховувалися, вони за умовчанням вважалися ідентичними російським. З приводу цього слушно зауважив А. Портнов, вказавши на те, що сучасна російська думка ще не

готова «повною мірою сприйняти Україну як самодостатню одиницю, як окрему націю» [12, с. 51].

Події пов'язанні з Другою світовою війною відклалися в пам'яті кількох поколінь українців. І це не лише завдяки довготривалій пропаганді в часи СРСР, в основі якої була героїзація тих подій й замовчування багатьох негативних епізодів, що не вписувалися в «героїчну» модель політики історичної пам'яті. Війна пройшлася по мільйонах людей і родин, закарбувавши у їх пам'яті епізоди, які часто не «вписуються» у прокрустове ложе офіційної версії подій (відступ Червоної армії, панічні очікування приходу окупантів, стосунки між місцевим населенням і солдатами вермахту, ставлення до поліції і партизанів, доля остарбайтерів і їх контакти з цивільним німецьким населенням тощо). Тому збирання й дослідження спогадів безпосередніх учасників тих подій, а також усних переказів, що зберігаються у родинній пам'яті, - є невід'ємною складовою наукових досліджень. Наведемо ряд прикладів таких спогадів, зібраних студентами під керівництвом одного з авторів даної публікації.

За спогадами Чепіжного Григорія Костянтиновича, який народився 24 серпня 1937 р. в селі Градське Тростянецького р-ну Сумської обл., про початок війни в селі довго не знали. Також ніхто навіть не уявляв, що таке війна доти, поки не «завітали» німці. Селяни були в паніці, всі жили в страху. Німці зайняли всі будинки, які залишилися цілими, адже деякі були зруйновані вибухами снарядів. Господарі варили їм їсти, прибирали, робили все для того, щоб вижити. Родина жила в сараї біля хати. Домівки ретельно прибирали, тому що в ті часи поширеним було захворювання на тиф. Деякі навмисне робили вигляд нібито вони хворіють, але німці вбивали хворих. Німці були господарями і встановили свої порядки. Якщо у німців, щось крали, то тих одразу вели на розстріл. Одного разу Григорій вкрав патрон, не розуміючи, що йому за це буде, бо був дитиною. Та німці це побачили й повели його на розстріл. Його врятувала мати, яка побігла за німцями, впадаючи на коліна вона благала не вбивати її дитину. Німці зробили виняток й не вбили його. Мати готувала їжу німцям, в них завжди було багато смачної їжі. Григорій згадував, що він з братами лежав на печі та із заздрістю дивився, що вони їдять. Інколи німці дозволяли доїсти за ними. Можна було знайти якусь зброю та вбити дику тварину до повсякденного обіду - це було наче свято. Про те, що відбувалося на фронті дізнавалися від партизанів. В партизани йшли ті чоловіки, кого не забрали на війну. Жінки, чиї родичі були у партизанах, допомагали їм, носили їжу. Але коли про це дізнавалися німці то розстрілювали всю сім'ю. Також можна було дізнатися через німців, коли вони раділи звісткам, то для нас, звичайно, це було погано. По селу стояли шибениці і люди бачили, як когось вішають чи розстрілюють, це не було рідкістю. Тіла померлих були майже всюди в селі. Оскільки Курська дуга проходила через хутір, то люди помирили не тільки від шибениць, снаряди потрапляли у домівки. А одного разу снаряд влучив у їхню хату, та не зруйнував її повністю, лише частину. Коли німці відступали, то замінували за собою поля [15].

Карпенко Іван Семенович народився 15 лютого 1942 р. (хоча дата не точна, достеменно не відомо, коли саме народився) у селі Байрак

Липоводолинського р-ну Сумської обл. Його батько пішов на фронт у 1941 р., так і не дізнавшись про народження сина. Про війну Івану розповідала мати. Від неї дізнався про те, що вижили тільки завдяки прадідові, який був священиком (жили вони в більш-менш достатках). Про події на фронті дорослі знали мало, бо не було ні газет, ні радіо, тільки що доносили з далечі рідні та чужі листи.

А на іншому кінці Липової Долини жила Черниш Ганна Пилипівна, яка народилася 27 вересня 1926 р. Вона потрапила в оstarбайтери. У 1943 р., під час окупації, їм дали повістки на комісію для відправки до Німеччини. 24 червня, пройшовши комісію, вони були закриті на ніч у місцевому клубі, до якого була приставлена охорона, щоб не втекли. Вранці їх посадили на вози і під охороною поліцаїв та німецьких солдат зі зброєю доправили молодих дівчат та хлопців до міста Ромни, а далі - до Польщі. Там Ганна та інші пройшли ще одну комісію. Після цього їх поставили в шеренгу і німці, немов на ярмарку, вибирали собі рабів. Врешті-решт, залишилися десятеро дівчат, всі з Липової Долини, за якими під'їхала бестарка. Їх повезли рити окопи. Годували несмачним супом із брукви. Пізніше дівчат відвезли працювати на ділянку Ганса Баура. Поселили у конюшні. Робота була надзвичайно тяжкою: працювали із самого ранку до пізньої ночі в полі, без води і перепочинку. Пололи буряки, згодом почалися жнива: тягали важкі снопи на височенні пагорби. Якось прабабусю один із наглядців повів туди, де носили зерно на 2-й поверх стодоли, поставив на трап і поклав кубинський мішок жита на спину. Вона не витримала і впала. Наглядчі ж не вірили, що дівчина не може втримати його на плечах, тому пробували ще і ще. Дівчина падала раз за разом. Потім її повели на буряки, погрожуючи, що дівчата більше ніколи не повернуться на Батьківщину. 15 лютого 1945 р. їх звільнили радянські війська. Потім дівчата потрапили у госпіталь, де працювали санітарками [5].

Кривуля Надія Павлівна народилась 23 січня 1939 р. в селі Красне Батурицького р-ну Чернігівської обл. Про війну з Німеччиною вона нічого не пам'ятає, адже у 1941 р. їй було всього 2 з половиною роки. Але дуже запам'яталося малій дівчинці коли прийшла «похоронка» на її дядька Володимира. Вся сім'я плакала. З її родини на війну пішли 4 дядьки, з яких 2 не повернулися. Батько також залишився живим. Коли він повернувся, вона його боялася, не говорила при ньому, уникала зустрічей. З матінкою пісні співали, гомоніли, а тільки батько в хату - дівчинка заговкала [6].

Левченко Лідія Василівна народилася 12 березня 1935 р. в селі Нижня Сироватка Краснопільського р-ну, нині Сумського р-ну Сумської обл. Пригадує, що про війну родина дізналася з радіо, але довгий час все-таки вважали, що їх ці події не торкнуться. Однак досягнувши масштаб цієї події, то не стримували емоцій - плакали всім селом та сподівалися лише на краще. Про події з фронту дізнавалися знову ж таки з радіо, листів, оскільки мало хто повертався швидко з війни або і взагалі не повертався. На фронт пішов її батько. Під час бойових дій був поранений. Тричі був у полоні і тричі йому вдавалося врятуватися. Одного разу його навіть вели на розстріл, але обійшлося. Про життя в полоні він розповідав без ненависті, бо мав відносно нормальні умови. З полону його відправили до Німеччини як оstarбайтера.

Там він потрапив до доброї сім'ї, яка допомогла йому врятуватися. Після завершення війни репресій через перебування у полоні не зазнав. Цікавим фактом є те, що Лідія Василівна не полюбляє жителів Західної України, оскільки її батько розповідав про неприємний випадок, котрий стався з ним під час повернення з кіньми із Німеччини. Місцеві органи влади міста в Західній Україні взяли їх в полон і відібрали коней. Вони мушили протягом двох тижнів стояти на колінах у землянці і просити про помилування, щоб їх не розстріляли.

Лідія Василівна говорить, що коли німці ввійшли до села, то змушували місцевих господинь готувати їм їжу з власних продуктів. Проте такого, щоб ображали чи знущалися над дітьми, жінками у їхній місцевості не було. Лідія Василівна, почувши про підхід німців до села, разом зі своїм дідом почали втікати до сусіднього, до родичів. Але й там уже були війська і вони повернулися до дому. Ці події розгорталися взимку. Назад вони добиралися полем і снайпер (чи то німецький, чи то радянський) почав стріляти по них, але так і не влучив. Під час окупації жінки працювали на полі (сіяли просо) та фермах. Їли все, що було. Матері ходили на покинуті, спалені склади з зерном, просом, вибирали, що вціліло, товкли в ступі. Ніяких святкувань та веселощів у цей час не було.

Німці показували дітям нові винаходи (фольгу-«шумиху»), давали ласощі, іноді бавилися з дітьми та грали на гармошці для старших дівчат. Звичайні німці не хотіли воювати, а говорили, що вони теж мають кіндерів (дітей) і якби «вашого пух і нашого пух, то був би мир» (малося на увазі те, якби знищити вождів двох ворогуючих країн - Гітлера та Сталіна, то був би мир). Місцеві поліцаї та старости не знущалися над місцевим населенням. Але був один випадок, коли одного зі старост повісили перед сільрадою.

У 1943 р. їхня домівка згоріла, оскільки на даху сидів червоноармієць і вів прицільний вогонь, але був помічений німцями, які потрапили снарядом прямо в будинок. На щастя, в той час вся родина знаходилася у прибудові, котра спалахнула пізніше. Проте при цьому Лідія встигла одягнути на себе всі сукні, які мала, аби зберегти їх. Коли ж вони перебігали від домівки до погребя, у якому жили потім 5 років, поблизу розірвався снаряд, легко поранивши їй ногу. Їхня корова під час пожежі втекла, а сусідська згоріла живо. Тому вони ходили до сусідів і їли м'ясо з цієї корови. Про партизанів та підпільників чули, але не бачили.

Ховали загиблих солдатів цілими купами, як німців так і наших. Одного разу Лідія разом зі своєю матір'ю хотіли потрапити на інший бік села, на поховання своїх родичів (в їхній будинок потрапив снаряд, коли господар, через свою цікавість поліз подивитися у димар, але його помітили й поцілили прямо в домівку). Але на похорони рідних вони так і не потрапили, оскільки прямо по периметру через дорогу було вирито рів, який виявився устеленим людськими трупами (обгорілі, без певних частин тіла). Згодом, на місцях, де були подібні поховання поставили знаки братських могил. Коли німці відступали, то за собою руйнували все, що можна було. Про прихід Червоної армії і майбутню перемогу гомоніло все село. Ходили чутки про випадки, коли радянські військові знущалися над місцевими жителями. У бабусиному селі жорстоких

випадків не було, могли лише забрати щось із господарства собі на їжу, наприклад, корів [7].

Шаєва Ганна Борисівна народилася 1921 р. в с. Леб'яже Зачепилівського р-ну Харківської обл., початок війни пам'ятає дуже добре. Вони з подругою збиралися доїти корову, коли до них прибіг знайомий хлопець Семен і сказав, що німці почали війну. Вони спочатку не повірили, та через годину прийшла мати в паніці додому і підтвердила його слова. Далі у них день був як у тумані... Вони не могли знайти собі місця. Вдома тоді ще був хворий тато, якого не можна було покинути, але вони розуміли, що залишатися тут також не можна, бо рано чи пізно німці доберуться й сюди.

Незадовго до приходу німців радянські літаки розкидали листівки, в яких було написано: «Не залишайтеся з німцями, їдьте, йдіть з міста, вони вбивають молодих, дуже жорстокі». Досить скоро німці почали бомбити все навколо. До цього її мати ще інколи ходила на ферму, але тепер і зовсім не виходила з хати. Батька вони поховали, тому у неї залишилася єдина опора - донька Ганна. Німці увійшли в село і встановили свої порядки. Ходити вулицями дозволяли тільки до п'ятої вечора, діяла комендантська година, після цього забирали в поліцію. Поліцаї теж добротою не відрізнялися. За простий непослух били, а за намагання втекти просто вбивали. От і Семена вбили. Вона пам'ятає як прибігла Тетяна, впала їй на груди і почала кричати, вона була вагітною від Семена.

Через деякий час німці роздали повістки. Дівчатам дали на збори добу, а хлопцям не дали можливості навіть додому зайти, попрощатися з рідними, хапали прямо на вулиці і на вокзал. Спочатку вони довго йшли пішки, потім в поїзді їхали кілька днів у вагонах для перевезення худоби. На підлозі було накидано сіно і все. Вагон був брудний, вшивий. Ніяких зручностей. Дівчата взяли хоч щось з одягу, а у хлопців не було нічого. Ці хлопці подорослішали відразу, не посміхалися зовсім. Вже в польському місті Штеттине, окупованому німцями, їх повели до лазні, обробили від вошей. Речі, які вони взяли з собою, відібрали. Натомість дали одяг з убитих і полонених. На ноги змусили надіти колодки. Дівчата ледве впросили німців дати їм хоч якісь туфлі. Поселили їх в бараках, нари в два яруси. Годували вбого, один раз на добу давали баланду, тому відчували постійний голод. Жінки працювали на пошті - сортували листи, папери, посилки. Доглядали за ними охоронці. На пошту часто приходили посилки з фруктами. Одна з полонених змогла вкрасти і з'їсти яблуко. А от другій жінці не пощастило. Отримані поштою цінні посилки містили продовольчі картки. Вона вкрала пачку і сховала у себе в барак. Отovarювати їх було вкрай небезпечно. Але жінка ризикувала. Німці дивувалися: «Звідки це у полонених продовольчі картки?» У всіх полонених на сорочках були нашиті написи «OST». Ця жінка і з іншими поділилася картками. Виходячи в місто, вони ховали напис «OST» за коміром, щоб ніхто не дізнався, що вони оstarбайтери. Але німці їх вирахували і прийшли в барак з обшуком. Про цей, найжахливіший період свого життя, їй завжди хотілося забути. Але пам'ять не дозволила.

Щодо подій на фронтах, то вони дізнавалися дуже мало, бо не було можливості. Усі листи, посилки перевірялися німцями. А одного разу, вона

розповідає, хлопець викрикнув, що наші здобули перемогу в одній битві, його розстріляли на місці. Ганна Борисівна розповідає, що інколи чула про партизанів, але ця тема була заборонена у суспільстві. Про підпільний рух теж не можна було говорити, бо тебе могли «приписати» до партизанів, а це - вірний шлях до смерті.

Під час наступу Червоної армії Ганна Борисівна була у Польщі й отримала важке поранення ноги. Кілька днів була без свідомості й, коли прийшла до тями, то перебувала в лікарні. Через деякий час з'явилася можливість повернутися в Україну, але Ганна Борисівна зустріла жінку на ім'я Хельга, яка забрала її до себе покоївкою. Розповідаючи про цей період свого життя Ганна Борисівна і досі дуже дивується тому, що німці також могли по-людські ставитися до людей не-німецької національності. Хельга та її чоловік дали їй грошей, щоб вона могла повернутися додому. В одному з листів, які вона потім писала Ганні Борисівні, Хельга розповідала, що дуже хвора, можливості на одужання майже нема. Найбільше Ганну Борисівну дивувало те, що одна-єдина жінка просила вибачення за увесь німецький народ, який завдав скільки горя не тільки іншим, а й собі самому [10].

Тетяна Сидорівна Федина народилася 5 березня 1923 р. у селі Вільшана Недригайлівського р-ну Сумської обл. Пригадує, що коли оголосили про початок війни у 1941 р., усі дуже захвилювалися. Сім'я Тетяни Сидорівни теж переживала, хоча батько вже помер, а брат був ще малий і не підлягав призову. З їхньої вулиці мобілізували до армії 30 молодих неодружених хлопців. Дехто з них залишилися живими і повернулися з війни, але більшість - загинули. Хрещеного Тетяни Сидорівни, це був материн брат, забрали на фронт відразу ж. Там він потрапив у полон. Перебуваючи у таборі у Польщі втік і пішки прийшов звідти додому. Вдома оженився. У них з дружиною народилася донька.

У Вільшані, влітку 1941 року, гостював двоюрідний брат з Маріуполя. Внаслідок війни хлопчик не зміг повернутись додому. Через деякий час його батьки перебралися до Вільшани з Маріуполя, притягнувши з собою візок з пожитками. Коли Червона армія прогнала німців, то брата матері і тітчиного чоловіка забрали на фронт. Вони обидва не повернулися з війни.

Тетяна Сидорівна в цей час була в Німеччині. На примусові роботи її забрали у червні 1943 р. З Вільшани до Недригайлова молодь супроводжували поліцаї на підводі, а з Недригайлова повезли на залізничну станцію вантажівкою. До Німеччини дісталися поїздом. Потрапила до Східної Пруссії. Її господарі раніше жили у німецькій колонії в Бессарабії. А коли СРСР захопив Бессарабію, то ці німці втекли до Німеччини. Там їх поселили у домівках, що раніше належали полякам, а поляків виселили звідти. Господарі самі натерпілися різної біди за своє життя, тому вони своїх робітників не ображали. Їли одну і ту саму їжу і господарі, і оstarбайтери. Страви готували всім разом, а не окремо. Німці жодного насилля щодо оstarбайтерів не чинили, не били. Але доводилося тяжко працювати з раннього ранку до півночі. Крім того, все одно було відчуття, що ти невільний. Додому вдалося надіслати тільки одну поштову листівку. Їй отримала лише одного листа від подруги з села. Лінія фронту тоді вже була на Сумщині. Цей лист допоміг надіслати до Німеччини один німець, який зупинявся у них вдома у Вільшані.

Він відправив його своїй дружині, а та переслала оповідачці. Серед остарбайтерів були такі, що сходилися і жили як чоловік із жінкою, а потім повернулися додому з дітьми у 1945 р. До Тетяни Сидорівни теж залицялися хлопці. Та вона не хотіла повернутися додому вагітною або з дитиною на руках. Один залицяльник був особливо настирний. Господарка-німкєня помітила це і розпитала дівчину, чи потрібен їй цей хлопець. Та сказала, що вона навпаки хоче, щоб її залишили в спокої. Тоді німкєня суворо поговорила із залицяльником, внаслідок чого хлопець намагався більше не потрапляти на очі Тетяни Сидорівни. Після війни дівчина повернулася додому [13].

Про долю Коваленко Марини Євдокимівни розповіла її онука - Глуховщенко Людмила Миколаївна. Вона проживає у с. Чернеча Слобода Буринського р-ну, Сумської обл. Саме тут у 1919 р. народилася її бабуся Марина.

У 23 роки, під час окупації, Марину вивезли на роботу до Німеччини. Забирали з дому місцеві «поліцаї», побили батька. Зібравши багатьох, погнали в Ромни, строем, по чотири чоловіки, під численною охороною. З Ромнів людей повезли товарним потягом. Везли, як худобу: напихали повні вагони. Їхали вночі, а вдень потяг зупинявся і їм доводилося лежати на землі, десь серед лісу у болотистій місцевості. У Німеччині Марина працювала на заводі, де виготовляли запчастини для танків та іншої військової техніки. На жаль, збереглося небагато спогадів про ті часи, тому що, повернувшись на Батьківщину, вона боялася говорити про те, де вона була і чим займалася через можливість переслідування. Однак зі слів її рідних вдалося дізнатися, що працювала вона дуже тяжко. До того ж, на чужині було страшно, самотньо і хотілося додому. Особливо моторошно було тоді, коли доводилося чути крики, стогін, плач, що доносилися з концтабору, який знаходився поряд. Можливо, саме тому, згадуючи все це, Марина Євдокимівна говорила, що жилося їм добре і харчувалися вони непогано. Одного разу, працюючи на заводі, захворіла і потім довгий час не могла стояти за верстатом. Тож працювала на кухні. Там, при кожній нагоді, намагалася сховати хоча б декілька шматочків хліба: не собі, для своїх подруг.

Збереглося три листи, які Марині надсилала її подруга з села Маруся, що також перебувала на роботі в Німеччині. У цих листах дівчина пише, що сумує за домівкою, дуже боїться, і тому живе кожен день як останній. Говорить про чутки, ніби їм скоро дозволять писати додому (по 25 слів, за гроші) через Червоний хрест, але вона в це не вірить, каже, що такого не може бути. Маруся просить подругу надіслати їй фотокартку і вкладає у лист свою. Це фото збереглося, і на ньому чудово видно знак «OST», який нашивали робітникам зі Сходу. Вона дуже просить, щоб Марина відповідала їй і скаржилася, що вона пише, але не завжди отримує відповідь. Листи простої сільської дівчини написані наївно, з характерною говіркою, неграмотно: «Я нескілько строчок напам'ять пишу. І етот листочок храніти прошу. Когда прочитаєш і вспомнеш міня. І з цим до свіданія. Цілую тібя». Ще з листів можна дізнатися, що серед остарбайтерів були поширені хвороби, особливо туберкульоз. Тому багато людей помирало в шпиталях. Але, незважаючи на це вони жили одним бажанням - повернутися додому, хоч і не вірили в це. Маруся описує свою тяжку працю, говорить що працює 12 годин на добу у дві зміни. Жили вони під постійним контролем місцевої німецької

адміністрації. Це видно з наступних рядків: «Новин багато, тільки я ж тих новин писати не буду. А може, ви ці новини вже й знаєте...». Ці рядки написані 27 вересня 1944 р. і, можливо в них йдеться про невдачі Німеччини на фронті та наближення визволення. Згодом було дозволено писати листи на Батьківщину. Щоразу, пишучи додому, вони прощалися з близькими, бо не вірили, що ще зустрінуться з ними. Але, на щастя, їхнім очікуванням судилося збутися. В Німеччину прибули радянські війська і почали звільняти своїх співвітчизників. Звичайно ж всіх разом відправити додому не вдалося. Серед таких опинилася і Марина, якій довелося залишатися на чужині аж до осені. Звичайно в неї не було ні грошей, ні одягу. Тому вона працювала у полі, збираючи врожай. Поверталися додому потягом. Але місця не вистачило і молоді дівчата, сівши в коло і взявшись за руки, їхали на даху. Незважаючи на те, що спали по черзі, вночі одна дівчина впала з потяга. Ніхто навіть не помітив коли. Марина «вийшла» на станції «Грузьке». До рідного села йшла пішки [14].

Максименко Валентина Павлівна народилася 6 вересня 1935 р. в с. Гребениківка Тростянецького р-ну Сумської обл. На той час Валі було шість років, але вона добре пам'ятає ті події.

Відступ Червоної армії був дуже великим горем для жителів села. Червоноармійці, відступаючи, покидали все, забираючи з собою тільки необхідне, тягнули різну техніку, це була дуже вражаюча картина. Всім було страшно, боялися німців. 4 жовтня 1941 р. село Гребениківку окупували німці. Спочатку місцеві жителі не вірили, що все ж таки німці дісталися до їхнього села, але потім почалася паніка, всі істерично кричали: «Німці, німці ідуть», ховали дітей. Братика Валентини Володю мати перевдягнула в сукню сестри і сказала їй, щоб вона швидко брала малих ховатися на піч. Старенька бабуся, боячись за онуків, прикрила їх спиною. Німці зайшли до хати почали все перевертати, довго шукали дітей, та нічого не знайшовши пішли геть. Німці заборонили людям виходити за межі свого села. Для цього була потрібна перепустка, хоча села були розміщені дуже близько. Люди весь час жили під страхом смерті, німці ні з чим не рахувалися, били і знущалися з людей, забирали все нажите (курей, свиней, корів).

Була у селі управа, куди кожного дня приводили військовополонених та тих людей, які не підпорядковувалися законам німців. Біля будинку Чугаїв був яр Черноусів, де проходили розстріли. Одного дня під час чергового розстрілу бабуся Марфа побачила чорнявого хлопця, він дуже був схожий на її сина, що загинув на фронті. У його блакитних очах горіла надія на життя до останнього. Ця подія до глибини душі вразила її серце і розум, після цього випадку вона дуже захворіла. Німці забирали молодих дівчат і хлопців на роботу до Німеччини. Часто до села приходили за допомогою біженці. Інколи їх здавали в управу, а бувало й давали притулок. У сім'ї Валі переховувалося два біженця - молода дівчина Маруся та Валін дядько Микола (він був членом підпільної організації у Харкові). Вони жили у сирій ямі під полом, час від часу мама Валі говорила, щоб та ходила на вулицю, подивитися за поліцаєм, який пильно спостерігав за всіма людьми. Маленька Валя вдягала великі чоботи, чийсь кожух, й ходила на морозі від кількох хвилин до декількох годин. Ставлення німців до селян було дуже різне: одні могли дати шоколадку,

грудочку цукру. Якщо перепадало Валі, вона цьому дуже раділа і обов'язково ділилася з сім'єю, а інші могли і вбити. Насправді ж найбільше потрібно було боятися поліцаїв, старост і бургомістрів. Вони постійно доносили про людей, які переховували солдатів. Одного вечора сім'я Чугаїв прокинулася від якогось грохоту. Бабуся та мама вибігли на вулицю і побачили, що їхній сусід, який був поліцаєм, хотів їх пограбувати. Бабуся, будучи дуже сміливою, прогнала горе-поліцає. Також запам'яталася така подія: коли німецький обоз проїжджав вулицею, а вони сиділи на призьбі сусідської хати, почули гул літака. І дуже всі зраділи коли на крилах літака, ніби горіли червоні зірочки. «Наші!», - закричала бабуся. Літак летів дуже низько, поливаючи смертельним свинцем німецький обоз. Бабуся схопивши Валю на руки, швидко побігла до хати і сховала дитину під полом. Після обстрілу люди вийшли на вулицю і побачили картину, яка їх вразила: розтрощені вози, вбиті коні, вбиті й поранені німецькі солдати. Під час обстрілів сім'я Чугаїв переховувалася в своєму погребі. Обстріли були дуже страшними та сильними, коли Червона армія наступала, тоді всю землю трусило. Ще люди навчилися відрізняти літаки: якщо літак гудів дуже важко, то це означало, що він повністю заповнений бойовими припасами. Тоді всі хутко ховалися в погреби. У літку 1943 р. родина жила в погребі, за селом йшла третя лінія оборони Курської Дуги. За Гребениківку йшли бої дев'ять днів, в селі залишатися було небезпечно. Тому Анастасія забрала дітей. Ще вона дуже хотіла забрати свою маму, але та відмовилася: «Не хочу я, доню, нікуди йти, де я народилася, там я і помру». Анастасія пішла в сусіднє село Василівку. Валя підганяла з-заду корову, а мати вела її за батіг і несла сина на руках. Під час відступу німці зірвали мости, води було дуже багато, через це Валя мало не втопилася. До того ж кулі свистіли над головою. Все ж вони неушкодженими дібралися до сусіднього села, де було набагато тихіше.

Але наступного дня знову почалася стрілянина, вони панічно почали шукати погріб, де було б місце для них. Відкривши двері одного з погребів, вони не побачили жодного, навіть маленького, куточку, куди можна було б сховатися. Побігли й сховалися в іншому погребі, але й там всі люди стояли, місця не вистачало. В якусь мить пролунав дуже сильний вибух, людей відкинуло до стіни. Маленьку Валю затиснуло між холодною стіною і наляканими людьми. Коли люди вийшли з погребу, вони побачили жахливу картину: небо було чорне, а по дорозі текла кров, саме з того погребу, де сім'я Чугаїв не вистачило місця, тільки одному хлопчику пощастило залишитися живим. Тим часом бабуся Марфа з сусідкою також ховалися в погребі. До них забігли дві медсестри. Бабуся напоїла їх молоком і дала по невеликому шматку хліба. Але дівчатам необхідно було бігти на допомогу пораненим солдатам. Коли вони вибігли на город, одразу ж одну з дівчат було вбито. 19 серпня 1943 р. німці залишили Гребениківку. Село було повністю зруйноване. Сім'я Чугаїв повернулася до своєї оселі. Перед будинком був окоп, в якому вони знайшли гітару. Майже весь дім був закиданий землею. Коли вони зайшли до хати, то побачили, що її облаштували під медичний пункт. Велика кількість поранених солдатів лежало на ліжках. Солдат, який запам'ятався Валі, був ще таким молодим, помираючи плакав і просив йому допомогти. Після смерті його поховали під деревом-райкою на городі. Бабуся Марфа

охоче допомагала пораненим, адже вона зналася на різних травах, і таким чином лікувала бійців [1].

Грушевич Олександра Іванівна народилася 1 травня 1927 р. в селі Великий Бобрик Краснопільського р-ну, нині Сумської обл. Пригадує, що про війну дізналася під час походу в кіно. Розповідає, що пішла в кіно, а грошей не було і вона сиділа під клубом в очікуванні, що вийдуть подруги та все розкажуть. Але в той час почула, що в рейку біля пожежної станції дзвонив дядько. Вона підійшла до нього й запитала: «Де пожежа?». А він відповів: «То не пожежа, а війна». Потім пожежники, їздили по селу, сповіщали людей і скликали на збори в центр села. Там розповіли, що почалась війна з Німеччиною. У цей день деяким вручили повістки. Новину сприйняли з плачем. Адже в кожній хаті люди розуміли, що війна - це смерть. І ніхто не знав, як далі складеться доля. Жінки криком кричали, та не віддавали своїх дітей, хоча всіх, хто міг воювати, забирали на фронт. Про події війни люди дізнавалися тільки через місцеву Сумську обласну пресу, з газети «Більшовицька зброя». Але як виявилось після війни, у тих газетах мало коли писали правду.

З сім'ї Грушевичів на війну добровольцем пішов брат. На фронті став командиром підривної групи, його неодноразово закидали в тил німців. А одного разу під час висадки групи вони потрапили в оточення ворога, на голому полі їх групу розстрілювали. Брату Олександри Іванівни та ще двом бійцям дивом вдалося врятуватися. Про цю подію писали чернігівські районні газети, одна з яких опублікувала статтю на честь 40-річчя звільнення України від окупантів про групу героїв партизанів-десантників, серед яких був брат Олександри Іванівни. У 1944 р., коли війська Червоної армії звільняли Україну, їх полк потрапив у перестрілку з бандерівцями. Там брат отримав смертельне поранення і помер. Інформацію про нього знайшла в архіві Ленінграду, але вже після закінчення війни. Під час пошуку, дізналася, що її брат мав зв'язок з односельцем Кошманом. Звернувшись до родини, отримала листи, в яких йшлося про місце перебування брата і воєнні сутички.

Олександра Іванівна згадує, як німці 13 жовтня 1941 р. прийшли до їх села. Війська Червоної армії зайняли позиції на півночі села, але так вийшло, що окупанти оточили місцевість. З півдня та півночі і майже без опору окупували село. Німці зачинили полонених у місцевому клубі. Бранців не годували, забороняли місцевим жителям давати їм їжу, єдине, що врятувало, варена картопля, яку люди кидали через наглядачів. Німці скликали збори для обрання старости села. Школу закрили ще до приходу нацистів, а школярів відправляли в поле збирати коноплі. Місцеві поліцаї збирали людей по селу і відправляли до Німеччини. А тим, хто залишався в селі, давали контрольні номерки. З ними ходили на роботу (рили окопи, збирали та відправляли врожай для нацистів) і повинні були відмічатися кожного дня. Місцеві поліцаї контролювали, щоб усі ходили на працю. Того, хто не йшов без поважної причини, вони карали, іноді забивали людей на смерть.

Під час окупації чули про партизанів. Якось один військовий, після стрибка з літака опинився на окраїні нашого села. Він постукав у двері будівлі, а це був дід місцевого поліцає, отож чоловіка схопили та розстріляли. Перед поверненням Червоної армії до села прийшов партизанський полк Наумова. Місцевих поліцаїв

арештували, але не вбивали. Партизани повернули людям зерно. Уже з приходом Червоної армії поліцаїв розстріляли, хоча люди були проти.

Пригадує, як в березні проходило військо через село. Йшли в легких шубках та валянках. Їхали танки та машини, які постійно застрягали і місцеві жінки допомагали тим, хто відстав. Таку подію місцеві сприймали радісно та всіляко намагалися допомогти хлопцям, які йшли визволяти решту України [4].

Скоренко Ольга Федосіївна народилася 14 березня 1928 р. в селі Михайлівка Олександрійського р-ну Кіровоградської обл. Пригадує, що звістку про війну люди сприйняли драматично, плакали та кричали, проводжаючи близьких та родичів до війська. Після 1943 р. відбулася ще одна хвиля мобілізації, чоловіків шикували у колони й вели в район. Ніхто з них не був навчений та підготовлений до боїв, тому вони гинули першими. Ольгин дідусь зник у 1944 р. Бабусі прийшла не похоронка, а папірець з повідомленням, що він пропав безвісті. А вже пізніше їй прийшов лист-трикутник від солдата, що був товаришем її чоловіка й останнім бачив його живим. Той писав, що його товариш отримав поранення в живіт, після чого його забрали й більш ніяких звісток про нього не було.

Ольга бачила відступ Червоної армії - солдати йшли обідрані, брудні, голодні, ламали на городах кукурудзу, а німці прийшли ситі, добре одягнені у сіру форму. А коли німців прогнали й повернулася Червона армія, то солдати були вже вдягнені в гарну форму.

Під час окупації ні газет, ні радіо не було, про події на фронті дізнавалися з уст городян, що приходили у село вимінювати одяг на їжу. Село Михайлівка майже не зазнало окупації. Паралельно трасі, яка проходила повз село, була залізнична колія, тому німці проходили по ним. А в село заходили тільки зрідка. Але своє правління в селі призначили. Місцевий житель був поліцаєм, німець за національність. В Україні на той час було багато осілих німців. Діти цього чоловіка були одного віку з Ольгою, коли забирали людей на фронт або в остарбайтери, то вони приходили та оповіщали всіх про це, щоб люди встигали сховатися [8].

Корольова Анна Федорівна народилася 1935 р. в селі Кияниця Сумського р-ну. Звістку про війну родина почула по радіо. Згодом німці самі завітали в село. Брата Анни хотіли забрати в Німеччину, та мати переодягла його в дівочий одяг, чим і врятувала. Тоді багато юнаків ховалися від німців. Старші чоловіки, яких не забрали на війну, ховалися в одному підвалі у конторі. Щоб їх не помітили люди напустили туди води. Німці ж коли зайшли, подивилися, що води багато, та й пішли. А молодші ховалися в заводському тунелі. Матері та жінки носили вночі туди теплий одяг, харчі, воду та спускали все на мотузках.

Родина часто стикалася з німцями. Одного разу німецький солдат зайшов до їхнього будинку, щоб забрати якісь мішки. Мати з братом втекли, а маленька Анна та бабуся не встигли. Він їх побив.

У селі було сховище, де зберігалося зерно. Люди набирали зерно та носили хто скільки міг. Пішли й Анна з мамою, з ними ще були сусідка та біженка. Але одна жінка побачила їх і розповіла німцеві та фіну: «Підіть їх порозстрілюйте, вони ж там зерно беруть». Ті заскочили на другий поверх

(там зерно було), і всіх побили. Хто встиг - повтікав, а вони не встигли. Анну заховали за спину, бо мала. У фіна була палиця, у німця - пістолет. Фін б'є, а їм каже тихенько: «Я його (німця) в залу відведу, а ви тікайте». Всі вискочили і Аню вхопили. Німець вискочив, і почав вгору стріляти.

В Кияницю привели наших полонених солдат. Їх було багато. Тримали хлопців у конторі. Не давали їм ні їсти ні пити. Люди потайки носили туди і молоко, і все що могли. Подавали крадькома у вікно і тікали. Перебували полонені в селі недовго, згодом їх погнали до Сум.

В Кияниці були партизани. Одного разу вони на німців натрапили. Була перестрілка. Хоча вибити ворогів не вийшло, зате відігнати змогли. Були і поліцаї. Селяни поганими словами їх не згадують: нікого не чіпали, не били. Головний поліцай при радянській владі навіть став начальником охорони. І комендант був нормальною людиною [11].

Отже, тематика Другої світової війни продовжує активно використовуватися у політиці пам'яті, але інтепретується по різному, залежно від політичної мети тих чи інших сил, які беруть участь у цій політиці. Зазвичай це призводить до негативних суспільно-політичних наслідків. Щоб цього не сталося, слід відмовитися від застарілих трактувань цієї трагедії (часто такі трактування ведуть свою історію ще з радянських часів). Цьому може допомогти персоніфікація історичної пам'яті. Важливу роль у цьому має відігравати, на нашу думку, «родинна пам'ять».

---

1. *Богомолова А. В.* Доля людини на тлі війни / А. В. Богомолова // Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 част. (Суми, 18 квітня 2016 р.) / ред. колегія: В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, Р. Камберова та ін. - Суми: Сумський держ. ун-т, 2016. - Ч. 1. - С. 139-142.

2. *Венгринюк Л. Я.* Політика пам'яті в сучасній Україні: поняття, характеристики, прояви на регіональному рівні / Л. Я. Венгринюк // Панорама політологічних студій: науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. - Рівне: РДГУ, 2012. - Вип. 9. - 258 с.

3. *Журженко Т.* «Чужа війна» чи «спільна Перемога»? Націоналізація пам'яті про Другу світову війну на україно-російському прикордонні / Тетяна Журженко // Україна Модерна. - № 18. Пограниччя - окраїни - периферії. - 2011. - С. 100-126.

4. *Іващев С. Ю.* Діти Другої світової війни / С. Ю. Іващев // Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 част. (Суми, 18 квітня 2016 р.) / ред. колегія: В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, Р. Камберова та ін. - Суми: Сумський держ. ун-т, 2016. - Ч. 1. - С. 143-145.

5. *Карпенко І.* Пам'ять про рідних / І. Карпенко // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф.: у 2 част. (Суми, 17 квітня 2015 р.) / ред. колегія: В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, С. М. Король та ін. - Суми: Сумський держ. ун-т, 2015. - Ч. 2. - С. 29-31.

6. *Кривуля А.* Спогади з минулого / А. Кривуля // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф.: у 2 част. (Суми, 17 квітня 2015 р.) / ред. колегія: В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, С. М. Король та ін. - Суми: Сумський держ. ун-т, 2015. - Ч. 2. - С. 32-34.

7. *Левченко Л.* Події ХХ ст. у спогадах очевидця / Л. Левченко // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф.: у 2 част. (Суми, 17 квітня 2015 р.) / ред. колегія: В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, С. М. Король та ін. - Суми: Сумський держ. ун-т, 2015. - Ч. 2. - С. 35-38.

8. *Литвиненко М.* Діти Другої світової війни... Спогади очевидців / М. Литвиненко // Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 част. (Суми, 18 квітня 2016 р.) / ред. колегія: В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, Р. Камберова та ін. - Суми: Сумський держ. ун-т, 2016. - Ч. 2. - С. 146-149.

9. *Любовець О. М.* Національна пам'ять в Україні: регіональний аспект / О. М. Любовець // Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. - Вип. 6. - К.: «НВЦ «Пріоритети», 2013. - С. 117-125.
10. *Мелай А.* Людина на тлі епохи / А. Мелай // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф.: у 2 част. (Суми, 17 квітня 2015 р.) / ред. колегія: В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, С. М. Король та ін. - Суми: Сумський держ. ун-т, 2015. - Ч. 2. - С. 47-49.
11. *Нишпоренко Є.* Спогади про війну / Є. Нишпоренко // Особистість, суспільство, держава: проблеми минулого і сьогодення: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф.: у 2 част. (Суми, 18 квітня 2016 р.) / ред. колегія: В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, Р. Камберова та ін. - Суми: Сумський держ. ун-т, 2016. - Ч. 2. - С. 153-158.
12. *Портнов А.* Вісті з хорошої імперії // Портнов А. Історії для домашнього вжитку. Есеї про польсько-російсько-український трикутник пам'яті. - К.: Критика, 2013. - С. 27-54.
13. *Рибалко А.* Через голод і війну. Пам'ять про пережите / А. Рибалко // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф.: у 2 част. (Суми, 17 квітня 2015 р.) / ред. колегія: В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, С. М. Король та ін. - Суми: Сумський держ. ун-т, 2015. - Ч. 2. - С. 59-61.
14. *Спаська Г.* Остарбайтери - дармова сила нацистської Німеччини / Г. Спаська // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: зб. матер. III Всеукр. наук.-практ. конф.: у 2 част. (Суми, 17 квітня 2015 р.) / ред. колегія: В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, С. М. Король та ін. - Суми: Сумський держ. ун-т, 2015. - Ч. 2. - С. 62-64.
15. *Чепіжна С.* Друга світова у спогадах очевидця / С. Чепіжна // Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи: зб. матер. II Всеукр. наук.-практ. конф., м. Суми, 21 травня 2013 р. / за заг. ред. В. А. Нестеренка. - Суми: Сумський держ. ун-т, 2013. - С. 107-108.

References

1. Bogomolova A. V. Dolja ljudini na tli vijni / A. V. Bogomolova // Osobistist', suspil'stvo, derzhava: problemi minulogo i s'ogodennja: mater. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf.: u 2 chast. (Sumi, 18 kvitnja 2016 r.) / red. kolegija: V. M. Vlasenko, S. I. Degtjar'ov, R. Kamberova ta in. - Sumi: Sums'kij derzh. un-t, 2016. - Ch. 1. - S. 139-142.
2. Vengrinjuk L. Ja. Politika pam'jati v suchasnij Ukraïni: ponjattja, karakteristiki, projavi na regional'nomu rivni / L. Ja. Vengrinjuk // Panorama politologichnih studij: naukovij visnik Rivnens'kogo derzhavnogo gumanitarnogo universitetu. - Rivne: RDGU, 2012. - Vip. 9. - 258 s.
3. Zhurzenko T. «Chuzha vijna» chi «spil'na Peremoga»? Nacionalizacija pam'jati pro Drugu svitovu vijnu na ukraïno-rosijs'komu prikordonni / Tetjana Zhurzenko // Ukraïna Moderna. - № 18. Pogranychchja - ukraïni - periferii. - 2011. - S. 100-126.
4. Ivashhev S. Ju. Diti Drugoi svitovoi vijni / S. Ju. Ivashhev // Osobistist', suspil'stvo, derzhava: problemi minulogo i s'ogodennja: mater. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf.: u 2 chast. (Sumi, 18 kvitnja 2016 r.) / red. kolegija: V. M. Vlasenko, S. I. Degtjar'ov, R. Kamberova ta in. - Sumi: Sums'kij derzh. un-t, 2016. - Ch. 1. - S. 143-145.
5. Karpenko I. Pam'jat' pro ridnih / I. Karpenko // Suspil'no-politichni procesi na ukraïns'kih zemljah: istorija, problemi, perspektivi: zb. mater. III Vseukr. nauk.-prakt. konf.: u 2 chast. (Sumi, 17 kvitnja 2015 r.) / red. kolegija: V. M. Vlasenko, S. I. Degtjar'ov, S. M. Korol' ta in. - Sumi: Sums'kij derzh. un-t, 2015. - Ch. 2. - S. 29-31.
6. Krivulja A. Spogadi z minulogo / A. Krivulja // Suspil'no-politichni procesi na ukraïns'kih zemljah: istorija, problemi, perspektivi: zb. mater. III Vseukr. nauk.-prakt. konf.: u 2 chast. (Sumi, 17 kvitnja 2015 r.) / red. kolegija: V. M. Vlasenko, S. I. Degtjar'ov, S. M. Korol' ta in. - Sumi: Sums'kij derzh. un-t, 2015. - Ch. 2. - S. 32-34.
7. Levchenko L. Podii HH st. u spogadah ochevidcja / L. Levchenko // Suspil'no-politichni procesi na ukraïns'kih zemljah: istorija, problemi, perspektivi: zb. mater. III Vseukr. nauk.-prakt. konf.: u 2 chast. (Sumi, 17 kvitnja 2015 r.) / red. kolegija: V. M. Vlasenko, S. I. Degtjar'ov, S. M. Korol' ta in. - Sumi: Sums'kij derzh. un-t, 2015. - Ch. 2. - S. 35-38.
8. Litvinenko M. Diti Drugoi svitovoi vijni... Spogadi ochevidciv / M. Litvinenko // Osobistist', suspil'stvo, derzhava: problemi minulogo i s'ogodennja: mater. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf.: u 2 chast. (Sumi, 18 kvitnja 2016 r.) / red. kolegija: V. M. Vlasenko, S. I. Degtjar'ov, R. Kamberova ta in. - Sumi: Sums'kij derzh. un-t, 2016. - Ch. 2. - S. 146-149.
9. Ljubovec' O. M. Nacional'na pam'jat' v Ukraïni: regional'nij aspekt / O. M. Ljubovec' // Nacional'na ta istorichna pam'jat': Zb. nauk. prac'. - Vip. 6. - K.: «NVC «Prioriteti», 2013. - S. 117-125.
10. Melaj A. Ljudina na tli epohi / A. Melaj // Suspil'no-politichni procesi na ukraïns'kih zemljah: istorija, problemi, perspektivi: zb. mater. III Vseukr. nauk.-prakt. konf.: u 2 chast. (Sumi, 17

kvitnja 2015 r.) / red. kolegija: V. M. Vlasenko, S. I. Degtjar'ov, S. M. Korol' ta in. - Sumi: Sums'kij derzh. un-t, 2015. - Ch. 2. - S. 47-49.

11. Nishporenko Є. Spogadi pro vijnu / Є. Nishporenko // Osobistist', suspil'stvo, derzhava: problemi minulogo i s'ogodennja: mater. II Mizhnar. nauk.-prakt. konf.: u 2 chast. (Sumi, 18 kvitnja 2016 r.) / red. kolegija: V. M. Vlasenko, S. I. Degtjar'ov, R. Kamberova ta in. - Sumi: Sums'kij derzh. un-t, 2016. - Ch. 2. - S. 153-158.

12. Portnov A. Visti z horoshoї imperii // Portnov A. Istorii dlja domashn'ogo vzhitku. Eseї pro pol's'ko-rosijs'ko-ukraїns'kij trikutnik pam'jati. - K.: Kritika, 2013. - S. 27-54.

13. Ribalko A. Cherez golod i vijnu. Pam'jat' pro perezhite / A. Ribalko // Suspil'no-politichni procesi na ukraїns'kih zemljah: istorija, problemi, perspektivi: zb. mater. III Vseukr. nauk.-prakt. konf.: u 2 chast. (Sumi, 17 kvitnja 2015 r.) / red. kolegija: V. M. Vlasenko, S. I. Degtjar'ov, S. M. Korol' ta in. - Sumi: Sums'kij derzh. un-t, 2015. - Ch. 2. - S. 59-61.

14. Spas'ka G. Ostarbajteri - darmova sila nacists'koї Nimechchini / G. Spas'ka // Suspil'no-politichni procesi na ukraїns'kih zemljah: istorija, problemi, perspektivi: zb. mater. III Vseukr. nauk.-prakt. konf.: u 2 chast. (Sumi, 17 kvitnja 2015 r.) / red. kolegija: V. M. Vlasenko, S. I. Degtjar'ov, S. M. Korol' ta in. - Sumi: Sums'kij derzh. un-t, 2015. - Ch. 2. - S. 62-64.

15. Chepizhna S. Druga svitova u spogadah ochevideja / S. Chepizhna // Suspil'no-politichni procesi na ukraїns'kih zemljah: istorija, problemi, perspektivi: zb. mater. II Vseukr. nauk.-prakt. konf., m. Sumi, 21 travnja 2013 r. / za zag. red. V. A. Nesterenka. - Sumi: Sums'kij derzh. un-t, 2013. - S. 107-108.

Дегтярев С. И., Нестеренко В. А.

доктор исторических наук, профессор, Сумский государственный университет (Украина).
кандидат исторических наук, доцент, Сумский государственный университет (Украина).

ВТОРАЯ МИРОВАЯ ВОЙНА В ПОЛИТИКЕ ПАМЯТИ И РОДОВОЙ ПАМЯТИ

В статье рассматривается Вторая мировая война через призму политики памяти, под которой понимается массовые представления о прошлом. Авторы приходят к выводу, что тематика Второй мировой войны продолжает активно использоваться в политике памяти, но интерпретируется по-разному, в зависимости от политических целей тех или иных сил, участвующих в этой политике. Обычно это приводит к негативным социально-политическим последствиям. Чтобы этого не произошло, следует отказаться от устаревших трактовок этой трагедии. Этому может способствовать персонализация исторической памяти. Важную роль в этом должна играть «родовая память».

Ключевые слова: Вторая мировая война, политика памяти, родовая память.

Degtyarev S. I.

Dr. (History), Professor (Ukraine), Sumy State University.

Nesterenko V. A.

PhD (History), Associate Professor (Ukraine), Sumy State University.

WORLD WAR II IN THE POLITICS OF MEMORY AND PATRIMONIAL MEMORY

The article covers World War II through the prism of the policy of memory. The latest is considered to be the mass beliefs about the past. This notion includes the events of the past with the participation of the person and also without it. In this case the ideas of those events have been brought to the person's consciousness through the perception of socially significant information. "The policy of memory", which is an integral part of the state's policy, has an important impact on the process mentioned above. The modern Ukrainian historiography highlights a number of factors which influence the content of the population's historical memory and therefore determine people's self-identification as the part of a certain territory, region, country and ethnos. At the personal level the formation of a particular person's historical memory is greatly influenced by "the patrimonial memory" - the reminiscences of parents, grandparents and other relatives. This aspect is especially important for taking into consideration the contradictory events of World War II.

The authors have come to the conclusion that the subject matter of World War II is still used frequently within the policy of memory; however it is interpreted differently according to the purposes of a certain political force. As usual it leads to the negative social and political consequences. To avoid this situation it is necessary to reject the outdated interpretations of this tragedy. The personification of the historical memory could be very helpful for reaching this goal. "The patrimonial memory" ought to play an important role in this process.

Key words: World War II, the policy of memory, the patrimonial memory.